

TERÖR: NE YAŞIYORUZ? NASIL BAŞ EDİYORUZ?

TERRORISM: WHAT DO WE EXPERIENCE? HOW DO WE COPE?

Senem ZEYTINOGLU-SAYDAM¹ - Çiğdem YUMBUL² - Celal YUMBUL³

Gamze AKARCA⁴ - Serkan ÖZGÜN⁵ - Sine EGECİ⁶

Öz

Türkiye’de yaşayan insanlar, 2015 – 2016 yılları arasında, 2015’in Temmuz ayında Suruç patlaması ile başlayan ve 31 Aralık 2016’da Reina patlaması ile son bulan bir dizi terör saldırısına maruz kalmışlardır. Bu çalışmada, terör saldırılarını medya (görsel/yazılı ve/veya sosyal medya) kanalıyla öğrenen bireylerin kendilerini güvende hissetme düzeylerini, olaylardan etkilenme düzeylerini ile Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) semptom düzeylerini yordayan baş etme kaynakları incelenmiştir. Katılımcıların güvenlik duyguları ve farklı olaylardan etkilenme düzeyleri 2 farklı Likert tipi soru ile ölçülmüştür. TSSB semptomları, DSM-5 için Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kontrol Listesi ile, başa çıkma yolları ise Kaynakların Korunumu Ölçeği’nden (Conservation of Resources Scale) alınmış 5 madde ile değerlendirilmiştir. Bulgular, olayların katılımcıların üzerindeki etkilerinin oldukça yüksek olduğunu ve kendilerini güvende hissetmediklerini göstermektedir. Buna karşın örneklemin sadece 9.2%’inin DSM-V’de belirtilen TSSB tanı kriterlerini karşılayacak düzeyde semptom rapor ettiğini göstermiştir. Bulgular, sosyo-ekonomik düzeyin üç modelde de anlamlı bir yordayıcı olduğunu göstermektedir. Buna karşın, ilişkiyi kaynak olarak kullanmanın hem olaylardan etkilenme düzeyini hem de katılımcıların kendilerini ne denli güvende hissettiklerini yordamaktadır. Son olarak, cinsiyetin olaylardan etkilenme düzeyini yordamada anlamlı olduğu görülürken, ibadet etmenin güvende hissetmeyi yordadığı bulunmuştur. Bulgular, literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, travma sonrası stres, kaynakların kullanımı

Abstract

There was a series of terrorist bombings in Turkey between the years of 2015 and 2016; starting with Suruç explosion in July 2015 and ending with Reina explosion on December 31st, 2016. Many individuals were exposed to the terrorist attacks indirectly through mass or social media. This study aims to examine the level of impact of the bombings, levels of perceived safety and PTSD symptoms for those who were exposed to terrorist attacks through media channels. Demographic characteristics and coping resources contributing to these psychological outcomes are examined with a sample of 282 people. Participants’ feelings of safety levels and levels of impact were measured by 2 Likert type questions. Post-traumatic stress disorder symptoms were measured by PCL-5 and gains in resources were assessed by 5 items selected from the COR Inventory. Participants were highly impacted by the terrorist bombings and they felt moderately safe; only 9.2 % of the sample reported symptoms meeting the PTSD diagnostic criteria specified in DSM-V. SES level was the only variable predicting the symptoms of PTSD. Participants who utilized romantic relationships as resource displayed higher levels of impact and lower levels of safety whereas participants, using worshipping reported higher levels of safety.

Keywords: Terrorism, post traumatic stress, conservation of resources

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, senem.zeytinoglu@ozyegin.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1279-2271

² Dr.Öğr.Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, cigdem.yumbul@gmail.com, Orcid:0000-0003-2001-4453

³ University of Debrecen, mehmet.yumbul@gmail.com, Orcid:0000-0002-2788-8746

⁴ Bude Psikoterapi Merkezi, gamzeakarca@gmail.com, Orcid:0000-0002-1258-6059

⁵ Bude Psikoterapi Merkezi, serkan@bude.com.tr dr., Orcid:0000-0002-7004-8726

⁶ Dr., sineegeci@gmail.com, Orcid:0000-0002-3931-7959

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi 06-12-2019– Kabul Tarihi: 30-05-2020

DOI:10.17755/esosder.653489

**Bu makalede yazarların katkı oranları eşittir.*

Atf için: Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2020; 19(75):1534-1545.

GİRİŞ

Türkiye’de yaşayan insanlar, 2015 – 2016 yılları arasında, 2015’in Temmuz ayında Suruç patlaması ile başlayan ve 31 Aralık 2016’da Reina patlaması ile son bulan bir dizi terör saldırısına maruz kalmışlardır. Bu saldırıların kişiler üzerindeki olumsuz etkilerine, halihazırda psikoterapist olarak çalışan yazarlar tarafından seanslar şahit olunmuştur. Konu ile ilgili yapılan literatür taramasında ise ülkemizde belirtilen tarihlerde yaşanan terör olaylarının bireylerin üzerindeki psikososyal etkileri hakkında yapılmış bir araştırmaya rastlanmamış, yoğunlukla Amerika, İsrail ve Filistin’de bu alanda yapılan çalışmaların öne çıktığı görülmüştür (Hall, Murray, Galla, Canetti ve Hobfoll, 2015; Hobfoll ve ark., 2009; Poulin, Silver, Gil-Rives, Holman ve McIntosh, 2009; Stein ve ark., 2013).

Tüm topluluklar, tarihin başlangıcından beri savaş ve terör olaylarına maruz kalmış olsalar da, terör saldırılarının ve patlamalarının insan ve toplum psikolojisindeki etkisini inceleyen çalışmaların sayısı, 2001 yılında New York’ta gerçekleşen 11 Eylül saldırılarından sonra artmıştır. Araştırmacılar, terör olaylarının özellikle hangi demografik gruplar üzerinde ve hangi yollarla etki bıraktığına, terör saldırıları ile mücadele ederken hangi psikolojik kaynakların daha yoğun kullanıldığına ve hangilerinin olayların psikolojik etkilerini azaltmakta daha başarılı olduğuna odaklanmışlardır (Hall, Murray, Garcia, Canetti ve Hobfoll, 2015; Somer, Rurio, Soref ve Sever, 2005). Bu araştırmalar sırasında genellikle odaklanılan psikolojik sorunlar depresyon, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve kaygı bozukluklarıdır (Hobfoll ve ark., 2006; Levenshön ve ark., 2009; Monfort ve Afzali, 2017). Literatüre göre, terör saldırıları sonrasında toplumlarda görülen TSSB oranı, % 4 ve % 37.4 arasında değişmektedir ve ülkeye göre farklılık göstermektedir. Oranlardaki bu değişimi araştırmacılar, bazı ülkelerdeki terör olaylarının veri toplanırken halen devam ediyor olmasına (örn. Tunus) ya da devamlı terör olaylarına maruz kalan grupların durumu kanıksamış olma ihtimallerine (örn. İsrail) bağlamışlardır (Somer, Rurio, Soref, & Sever, 2005).

Bununla birlikte, halihazırda ayrımcılığa uğrayan, ekonomik ve sosyal olarak dezavantajlı olan kesimler gibi bazı gruplarda TSSB semptomları gösterme riskinin arttığı görülmüştür. Psikolojik kırılganlığı arttıran demografik özellikler arasında ise, özellikle kadın olmak, düşük sosyoekonomik sınıftan olmak, düşük eğitim seviyesine sahip olmak, etnik veya dini azınlık olmak ve bekar olmak öne çıkmaktadır (Somer, Rurio, Soref ve Sever, 2005; Levenshön ve ark., 2009; Hobfoll ve ark., 2009; Demirli, 2011; Stein et al., 2013; Hall, Murray, Galea, Canetti, & Hoboll, 2015).

Araştırma sonuçlarının gösterdiği başka bir önemli nokta, TSSB semptomları göstermek için kişilerin terör olaylarına direk olarak maruz kalmış olmalarının gerekmediğidir. İnternet ve sosyal medya aracılığıyla maruz kalmak da kişilerde TSSB’nin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Demirli, 2011; Garcia-Vera ve ark., 2016; Hall ve ark., 2015; Monfort & Afzali, 2017). Diğer bazı araştırmalarda dikkat çekilen nokta ise, bireylerin yaşadığı semptomlar ve olayın etkisi, TSSB semptomları geliştirmelerine neden olmasa da, güvende hissetmelerini engellediği ve etkinin uzun vadeli olarak devam ettiğidir (Garfin, Poulin, Blum ve Silver, 2018).

Terör olaylarına maruz kalmış olan kişileri TSSB geliştirmeye açık hale getiren faktörlere odaklanan araştırmaların yanı sıra, bir başka grup araştırmaysa, bu tür olaylara maruz kalmış kişileri koruyan faktörleri belirlemeyi hedeflemiştir. Özellikle Hobfoll ve arkadaşları (2006), geliştirdikleri Kaynakların Korunumu Teorisi ile, terör saldırıları, savaş ve afet gibi travmatik olayların yarattığı psikolojik etkilerin öngörülebileceğini savunmaktadırlar.

Hobfoll (1989) stresi, baş etme kaynaklarının kaybedildiği veya kaybetme tehdidinin yaşandığı ya da yeni baş etme kaynaklarının kazanılmadığı bir duruma tepki olarak ortaya

çıkan bir durum olarak açıklar. Bu bağlamda Hobfoll (1989), kaynakları beş farklı kategoride değerlendirir: işle ilgili kaynaklar, kişisel kaynaklar (örn. özgüven, beceri, mutluluk), maddi kaynaklar, enerji/güç verici kaynaklar (örn. kişisel sağlık, yeterli gelir, yeterli uyku için zaman), ilişkisel kaynaklar (örn. aile, arkadaşlıklar). Nitekim araştırmalar, kişileri TSSB geliştirmekten ve süregelen bir güvensizlik hissi yaşamaktan koruyabilecek kaynaklar arasında, başka insanlarla konuşmanın, ibadet etmenin, bağışlarda bulunmanın, sağlıklı yaşamının, keyif veren aktivitelerde bulunmanın, iyimser olmanın, sosyal destek almanın, maddi kaynaklara sahip olmanın ve duyguların paylaşılarak olayı anlamlandırmaya çalışmanın yer aldığını göstermektedir.

Diğer taraftan Kaynakların Korunumu Teorisi, kaynak kazanımı veya kaybının aynı etkilere sahip olmayacağını ileri sürmektedir (Hobfoll, 2001). Daha belirgin olarak, 3 ana nokta vurgulanmaktadır; a) kaynak kaybının etkisi, kaynak kazanımının etkisinden daha fazladır, b) kaynak kazanımı, daha fazla kaynak kazanımına, kaynak kaybı ise daha fazla kaynak kaybına yol açar, c) insanlar kendi kaynaklarını korumayı, başka kaynaklara yatırım yapmayı öğrendikçe ileride yaşanabilecek kayıpların da etkisini azaltırlar (Hobfoll, 2001). Buna bağlı olarak, KKT literatürü öncelikle kaynak kaybının etkisine odaklanmıştır (Hobfoll ve ark., 2006). Son yıllardaysa, kaynak kullanımının, stresin yol açabileceği psikopatolojilere ve ruhsal çöküntülere karşı koruyucu bir rolünün olduğunu ve sorunlarla proaktif bir şekilde başa çıkmayı sağladığını belirleterek, kaynak artışına odaklanmaya da başlamışlardır (Hobfoll, Stevens ve Zalta, 2015).

Bu bilgiler ışığında, bu çalışma, terör patlamalarının psikolojik sonuçlarını incelemeyi hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda, ilk olarak, olayların bireyler üzerinde yarattığı etki, güvende hissetme düzeyleri ve TSSB semptomları incelenmiştir. Ardından, bahsi geçen bu psikolojik sonuçlara katkı sağlayan demografik özellikler ve baş etme kaynakları irdelenmiştir.

YÖNTEM

Örneklem

Katılımcılara, sosyal medya duyuruları ve toplu elektronik posta grupları aracılığıyla Nisan 2017 ve Temmuz 2017 tarihleri arasında ulaşılmış, 18 yaş üstü, terör patlamalarının yoğun olduğu 2015 ve 2016 yıllarında Türkiye’de yaşayan ve Türkçe okuyup yazabilen bireylerin çevrimiçi olarak hazırlanan anketleri doldurmaları istenmiştir. Toplam 348 kişi tüm anketleri tamamlamıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, terör olaylarını görsel/basılı/sosyal medya kanalıyla öğrenen toplam 282 katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir.

Örneklemin yaş ortalaması 34.77 (SS= 11.43) olup, 78%’i kadındır. Katılımcıların 61%’i evli ya da ciddi bir ilişkide olduğunu belirtmiştir. Örneklem grubunun demografik verileri Tablo 1’de mevcuttur. Katılımcıların en fazla etkilendikleri terör olaylarının Ankara Tren Garı patlaması (N= 54, %19), 31 Aralık Reina Saldırısı (N=44, %16) ve 15 Temmuz Darbe Girişimi (N= 36, %13) olduğu görülmüştür. Bunları, Beşiktaş Stadı Patlaması (N=33, %12) ve Atatürk Havalimanı Saldırısı (N= 16, %6) takip etmektedir.

Tablo 1. Örneklem grubunun demografik verileri

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kadın	220	78
	Erkek	62	22
Eğitim	Lise	12	4
	Üniversite	177	63
	Yüksek lisans	90	32
	Diğer	3	1
İlişki durumu	Bekar	110	39
	Evli/İlişkide	172	61
Ekonomik sınıf	Alt	40	15
	Orta	228	65
	Üst	14	5

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formunun ilk kısmında, literatürde belirtilen risk faktörleri göz önünde bulundurularak, demografik bilgiler (örn. yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, ilişki durumu) sorulmuştur. İkinci kısımda ise, katılımcıların hangi terör patlamalarına maruz kaldıklarını belirtmeleri ve bu olayların kendileri üzerinde yarattıkları etkiyi derecelendirmeleri istenmiştir. Katılımcılar, kendilerini olumsuz etkileyen terör patlamalarını sıralayarak, olumsuz etkilenme derecelerini (1 = “Hiç etkilemedi”, 7 = “Aşırı etkiledi”) ve maruz kalma biçimlerini (örn. medya, doğrudan maruz kalma, dolaylı yoldan şahit olma, yaralanma) belirtmişlerdir. Son olarak katılımcılara, son zamanlarda kendilerini ne kadar güvende hissettikleri sorulmuştur (0 = “Hiç”, 6 = “Aşırı güvende”).

DSM-5 için Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kontrol Listesi (PCL-5 Checklist): TSSB Kontrol Listesi, DSM-5 tanı ölçütlerine göre TSSB semptomlarını ve bu semptomların şiddetini ölçmek için geliştirilmiştir (Weathers ve ark., 2013). Yönergede, kişilerin zihinlerini meşgul etmeye devam eden ve kendilerini en çok etkileyen olayı düşündüklerinde, son bir ay içinde bu olayın onlara ne kadar sıkıntı verdiğini 5’li Likert tipli soruları cevaplayarak belirtmeleri istenmektedir (0 = “Hiç”, 1 = “Çok az”, 2 = “Orta derecede”, 3 = “Oldukça fazla”, 5 = “Aşırı”). Ölçeğin 20 maddesi ve 4 alt ölçeği bulunmaktadır. Bu alt ölçekler, yeniden yaşantılama, kaçınma, olumsuz değişiklikler ve aşırı uyarılmadır. Ölçek aynı zamanda, semptomların sıklığını değerlendirmek için bir toplam puan ve kesme puanı da sunmaktadır. Boysan ve arkadaşları (2017) tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve ölçeğin Türkiye örnekleminde ölçeğin kesme noktası 48 olarak belirlenmiştir.

Kaynakların Korunumu Anketi (Conservation of Resources Evaluation): Bireylerin, stresle başa çıkarken kullandığı kaynaklarını değerlendiren 74 maddelik bu ölçek Hobfoll (1989) tarafından geliştirilmiş, Özgün (2010) tarafından Türkçeye ve Türkiye örnekleminde uyarlanmıştır. Ölçeğin 5’li Likert tipli sorular ile kişilerin kullanmayı arttırdığı ve azalttığı kaynakları ölçen iki alt testi bulunmaktadır. Bu çalışma için ölçekten, literatürdeki araştırmaların sonuçları ve bu çalışmanın amacı baz alınarak 5 madde seçilmiştir. Daha belirgin olarak, ailenin, ilişkilerin, arkadaşların, dinin ve maddi kaynakların kullanımını ölçen maddeler seçilerek, katılımcılardan her bir maddeyi, kendilerini en çok etkileyen olayla baş etmede ne denli etkili olduğunu (1= Hiç etkili olmadı, 5= çok etkili oldu) belirtmeleri istenmiştir.

BULGULAR

Bu araştırmanın amacı, katılımcıların terör saldırılarından ne kadar etkilendiklerini ve ne denli güvende hissettiklerini incelemek ve bu olaylarla baş ederken kullandıkları kaynakları ve travma tepki düzeylerini araştırmaktır. Bu amaçla, ilk olarak bir seri betimleyici analiz yapılmıştır. Değişkenlerin ortalama değerlerinin hesaplanmasının yanı sıra, değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon analiziyle incelenmiştir. Bunlara ek olarak, travma ölçeğinin kesme noktası temel alınarak katılımcılar, travma tanısı almaya uygunluk açısından gruplandırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Çalışmanın Betimleyici Analizleri

Değişken	M	SD	Min-Maks.
Olay etkisi	5.69	1.40	1-7
Güvenlik hissi	2.79	1.17	1-6
TSSB	25.60	14.51	0-69
		N	%
TSSB tanısı	Uygun	31	9
	Uygun değil	317	91

Bulgular, olayların katılımcıların üzerindeki etkilerinin oldukça yüksek olduğunu (M= 5.69/7) ve kendilerini orta derecede güvende hissettiklerini (2.79/6) göstermektedir. Bunun yanı sıra, TSSB ölçeğinin kesme noktası temel alındığında, katılımcıların sadece %9.2'sinin TSSB tanısı alabileceği görülmektedir.

Bunların yanı sıra, Pearson korelasyon analizi, kadınların olaylardan daha fazla etkilendiğini, ancak cinsiyet ile etkilene ve travma semptom düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Buna karşın, katılımcıların sosyo-ekonomik statülerinin artmasıyla kendilerini daha güvende hissettikleri ve daha düşük düzeyde travma semptomu rapor ettikleri ancak sosyo-ekonomik statünün, olayın yarattığı etki derecesiyle ilişkili olmadığı bulunmuştur. Diğer taraftan, eğitim düzeyinin artmasıyla katılımcıların olaylardan daha az etkilendiklerini bildirdikleri; ancak eğitim seviyesiyle güvende hissetme ve travma semptom düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı görülmüştür. Son olarak, olaylardan etkilenme düzeyi, güvende hissetme ve TSSB semptom düzeyleri arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Değişkenler arası korelasyon değerleri

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1.00	.068-.030	-.030	.122*	-.079	-.010	-.037	-.093	-.065	-.006	.042	.015
2		1.00	-.023	.038	-.200**	-.181**	-.182**	-.165**	-.043	-.081	-.134*	.065
3			1.00	.057	.147*	.135*	.189*	-.115	.005	-.104	-.149	.029
4				1.00	.152*	.609**	.073	-.037	.042	.062	.084	-.124*
5					1.00	.464*	.543**	.239**	.195**	.005	-.007	.002
6						1.00	.400**	.140*	.207**	.061	.142*	-.136*
7							1.00	.105	.270**	.041	-.017	-.043
8								1.00	.221**	.080	.042	.086
9									1.00	.071	-.081	.011
10										1.00	.235**	-.435**
11											1.00	-.259
12												1.00

Not: 1: Yaş 2: Cinsiyet 3: Eğitim Durumu 4: İlişki Durumu 5: Kaynak (Aile) 6: Kaynak (ilişki) 7: Kaynak (Arkadaş) 8: Kaynak (İbadet etmek) 9: Kaynak (Maddi) 10: TSSB Semptom Düzeyi 11: Olaylardan Etkilenme Düzeyi 12: Güvende Hissetme Düzeyi. * $p < .05$, ** $p < .001$

Değişkenler arasındaki korelatif ve tanımlayıcı ilişkilerin incelenmesinin ardından, travma değişkenlerini (olayın etkisi, güvenlik hissi ve TSSB semptomları) yordayan faktörler araştırılmıştır. Bu amaçla, bir dizi hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Tüm analizlerde, ilk basamakta demografik değişkenler (cinsiyet, eğitim ve sosyo-ekonomik düzey) yer alırken; ikinci basamaktaysa başa çıkma kaynakları (aile, ilişki, arkadaşlar, ibadet ve maddi kaynaklar) dahil edilmiştir.

İlk olarak, TSSB semptomlarının yordayıcılarının incelendiği analizde, sadece demografik değişkenlerin TSSB semptomlarını anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Buna göre, demografik değişkenler TSSB semptomlarının %16'sını açıklamaktadır ($F [3, 278] = 2.91, p < .05$) ve sadece sosyo-ekonomik statünün anlamlı düzeyde katkıda bulunduğu bulunmuştur ($p < .05$). Buna göre, daha düşük gelire sahip kişilerin daha şiddetli travma semptomları rapor ettiği görülmüştür. Kaynak kullanımının ise, TSSB semptomlarını açıklamada anlamlı düzeyde katkısı olmamıştır (bknz. Tablo 4).

Tablo 4. TSSB ile ilişkili Faktörler

Değişkenler	F'deki değişim	sd	t	Beta	Kısmi Korelasyon (pr)	Model R ²
1. Basamak Demografik Değişkenler	2.91*	3, 278	5.63			0.30
Cinsiyet			-1.62	-0.96	-.097	
Eğitim			-1.32	-0.80	-0.079	
SES			-1.91*	-.116	-.114	
2. Basamak Kaynaklar	0.865	5, 273	5.63			0.46
Aile			-.837	-.064	-.051	
İlişki			.241	.082	.071	
Arkadaş			.472	.035	.029	
İbadet etmek			.656	.042	.040	
Maddi			1.016	.065	.061	

* p<0.05, ** p<0.01

Diğer taraftan, aynı modelin olayın etki düzeyini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Model, olayın yarattığı etkinin 28%'ini açıklarken, ilk basamakta yer alan demografik değişkenler varyansın 20%'sini açıklamaktadır (F [3, 278] = 3.99, p < .01). Sonuçlar, kadınların (pr = -.13, t [278] = -2.29, p<.05) ve düşük eğitim düzeyine sahip bireylerin (pr = -.15, t [278]= -2.58, p<.05) olaylardan daha çok etkilendiğini göstermektedir. Kaynak kullanımınınsa, olayın etkisini açıklamada anlamlı bir artışa sahip olduğu (Fchange [5, 278] = 2.31, p<.05) ve baş etme yollarının varyansın 8%'ini açıkladığı görülmektedir (F [8, 273] = 2.97, p<.01). Kullanılan kaynaklara bakıldığında, ilişkinin (pr= .18, t [273]=2.99) kaynak olarak kullanıldığı bireylerde olayın etkisinin arttığı görülmektedir (bknz. Tablo 5).

Tablo 5. Etkilenme Düzeyi ile ilişkili Faktörler

Değişkenler	F'deki değişim	sd	t	Beta	Kısmi Korelasyon (pr)	Model R ²
1. Basamak	3.99	3, 278	10.145			0.41**
Demografik Değişkenler						
Cinsiyet			-2.296*	-.136	-.136	
Eğitim			-2.582*	-1.155	-.153	
SES			.266	.016	.016	
2. Basamak	2.31	5, 273	10.035			0.46
Kaynaklar						
Aile			-.993	-.074	-.060	
İlişki			2.994	.204	.178	
Arkadaş			-.294	-.021	-.018	
İbadet etmek			.324	.020	.020	
Maddi			-1.805	-1.085	-.109	

* p<0.05, ** p<0.01

Son olarak aynı model, güvenlik hissini %30'luk varyansını açıkladığı bulunmuştur. Daha belirgin olarak, demografik özellikler modelin 21%'ini (F [3, 278] = 4.16, p< .01) açıklarken, kaynaklar ise 9%'unu (Fchange [5, 273] = 2.79, < .05) açıklamaktadır. Buna göre, yüksek ekonomik sınıfa ait katılımcılar (pr = .19, t [337]=3.31, p<.01) daha fazla güvende hissettiklerini belirtmişlerdir. İlişkiyi kaynak olarak kullananların (pr = -.18, t [273]=-3.10, p<.05) kendilerini daha az güvende hissetmesine karşın, ibadeti kaynak olarak kullananların (pr = .12, t [273]=1.95), p<.01) kendilerini daha güvende hissettikleri bulunmuştur (bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Güvende Hissetme Düzeyi ile ilişkili Faktörler

Değişkenler	F'deki değişim	sd	t	Beta	Kısmi Korelasyon (pr)	Model R ²
1. Basamak Demografik Değişkenler	4.16	3, 278	2.604			0.43**
Cinsiyet			1.49	.088	.089	
Eğitim			-.229	-.014	-.014	
SES			.201**	.201	.195	
2. Basamak Kaynaklar	2.99	5, 273	2.023			0.09*
Aile			.959	.071	.058	
İlişki			-3.10**	-.211	-.184	
Arkadaş			-.244	-.018	-.015	
İbadet etmek			1.951*	.121	.117	
Maddi			-.183	-.011	-.011	

* p<0.05, **p<0.01

TARTIŞMA

Araştırma bulguları göz önüne alındığında, katılımcılar olaylardan yüksek düzeyde etkilendiklerini ve kendilerini orta düzeyde güvende hissettiklerini belirttiler de, TSSB tanısı alanların oranı %9'dur. Bu oran, münferit terör travmaları yaşayan diğer ülke vatandaşlarına göre az olsa da, terör olaylarına sürekli maruz kalan ülkelerin (örn. İsrail) oranları ile benzerlik göstermektedir (Bleich, Gelkopf ve Solomon, 2003).

TSSB semptomlarını, güvenlik hissini ve olayın yarattığı etkiyi farklı değişkenlerin yordadığı görülmüştür. Katılımcıların, TSSB semptomları gösterme riskini arttıran tek anlamlı değişken gelir düzeyi olarak bulunmuştur. Bunun yanında, gelir düzeyinin yaşanan güvenlik hissini de anlamlı biçimde yordadığı görülmektedir. Gelir düzeyinin, bireylerin ihtiyaçlarını giderebilecekleri kaynaklara erişimi sağlaması ya da eğitim gibi travmaya karşı koruyucu niteliğe sahip olduğu bilinen kaynaklarla donanılmasını sağlaması bakımından önem arz ettiği bilinmektedir. Bu yönü göz önüne alındığında, gelir düzeylerinin yeterli olmadığını düşünmek, travmatik olaylar karşısında bireylerin kendilerini daha savunmasız ve çaresiz hissetmelerine neden olabilmektedir. Nitekim, literatür bulguları, kaynakların az olmasının psikopatoloji geliştirmeye dair kırılganlığın artmasına neden olacağını göstermektedir (Demirli, 2015; Hobfoll ve ark., 2015). Bu bağlamda da kişileri, TSSB'ye karşı korumak için geliştirilecek psikososyal destek programlarının, özellikle düşük gelir düzeyine sahip bireylere yönelik düzenlenmesi önemlidir.

Eğitim düzeyinin (düşük eğitim düzeyine sahip olmanın) ve cinsiyetin (kadın olmanın) terör saldırılarından etkilenme düzeyini arttırdığı görülmüştür. Literatür bulguları tutarlı bir şekilde kadınların terör olaylarından daha olumsuz etkilendiklerini ve TSSB semptomları geliştirmeye daha yatkın olduklarını göstermektedir (Hall ve ark., 2015; Stein ve ark., 2013). Bizim araştırmamızda ise kadın olmanın TSSB semptomları geliştirmede bir risk faktörü olmasa da olayın etkisini ve güvenlik hissini yordadığı görülmüştür. Düşük eğitim seviyesi de etki düzeyini anlamlı şekilde yordamakta, düşük eğitim seviyesine sahip olan bireyler olaylardan daha fazla etkilendiklerini belirtmektedirler. Hobfoll ve arkadaşları (2009), yüksek eğitim seviyesine sahip olmanın psikolojik dayanıklılığı arttıran bir faktör olduğunu belirtmiştir. Güvenlik hissi açısından ise koruyucu faktörlerin, cinsiyet ve gelir

düzeninin yanı sıra ilişkiyi kaynak olarak kullanmak da olduğu görülmüştür. Bu noktada ilişkilerini kaynak olarak kullanan insanların kendilerini daha az güvende hissettikleri bulunmuştur. Bu durumu, kolektivistik toplumlarda kişinin sadece kendisinden değil, ama aynı zamanda ailesinden de sorumlu hissetmesiyle değerlendirmek mümkün olabilir (Kağıtçıbaşı, 2005).

Diğer taraftan, ilişkinin kaynak olarak ele alınmasını sağlayan temel unsur, kişilerin destek ve paylaşım gibi yollarla tek başlarına olmadıklarını hissetmelerini sağlaması ve, kendilerini olumsuzluklarla baş etme noktasında daha güçlü hissetmesidir (Johnson, 2004).. Dolayısıyla, bu bulgu bize sadece ilişkinin varlığının değil kalitesinin de önemli olduğunun altını çizmektedir. Ancak bu araştırmada katılımcıların ilişkilerinin kalitesi değerlendirilmemiştir. Bu doğrultuda, kişilerin terör olayları ile ilgili nasıl konuştukları ve birbirlerini nasıl rahatlatmaya çalıştıkları konusunda daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Rime, Paez, Basabe ve Martinez (2010), kişilerin rahatlamak için olayları sadece paylaşmalarının yeterli olmadığını, duyguları paylaşarak olayı beraber anlamlandırmaya çalışmanın olumlu duygulanımı arttırdığını belirtmişlerdir.

Literatür ile uyumlu başka bir sonuç ise artan ibadetin güvenlik hissini arttırmasıdır. Hobfoll ve arkadaşları (2009), maneviyatın, terör olayları ile başa çıkarken psikolojik dayanıklılığı arttırdığına dikkat çekmişlerdir. Terör olaylarından sonra ibadet etmede bir artışın olması ve bunun psikolojik sağlığa olumlu etkisinin bulunmasına Poulin ve arkadaşları (2009) da dikkat çekmiştir.

Araştırma sonuçları Kaynakların Korunumu penceresinden değerlendirildiğinde, kaynak kullanımının travma semptomları ve olayın etkisini yordamada anlamlı bir rolünün bulunmadığı görülmüştür. İlişkiyi kaynak olarak kullanmanın ise güvenlik hissi üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar bize, kaynak kullanımının yanı sıra kaynak kaybına bakılmasının önemini de göstermektedir. Hobfoll (2001), kaynak kullanılmasından ziyade kaybedilen kaynaklara odaklanmak gerektiğinin altını çizmiştir. Kaynakların kullanımının psikolojik stres üzerindeki anlamlı etkilerinin sadece kaynak kaybı kontrol edildiğinde görüldüğü öne sürülmüştür (Hobfoll ve Lilly, 1993). Yapılacak yeni araştırmalarda bu doğrultuda kaynak kaybı da değerlendirilmelidir. Yanı sıra, Kaynakların Korunumu ölçeğinin tüm maddeleri yerine sadece yazarlar tarafından seçilen ve literatür tarafından desteklenen kaynakları içeren maddeler kullanılmıştır. İlerideki araştırmaların, ölçeğin diğer maddelerini de dahil etmesi daha kapsamlı sonuçlar doğurabilir. Başka bir kısıtlılık ise katılımcıların önceki travma deneyimlerinin sorulmamış olmasıdır. Bu nokta da sonraki araştırmalar da atlanmamalıdır.

Araştırmanın ilişkiye dair bulguları da ruh sağlığı çalışanları için önemli bir noktanın altını çizmektedir. Terör olaylarına maruz kalan ve sonucunda güvenlik hissinde azalma olan bireylerin ilişkilerinin kalitesinin de değerlendirilmesi ve gereken noktalar da çift terapisine başvurulması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bleich, A., Gelkopf, M., & Solomon, Z. (2003). Exposure to terrorism, stress-related mental health symptoms, and coping behaviors among a nationally representative sample I Israel. *Jama*, 290(5), 612-620. doi:10.1001/jama.290.5.612
- Demirli, A. (2011). Terörizm, psikososyal etkileri ve müdahale modelleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 66–78.
- Garfin, D. R., Poulin, M. J., Blum, S., & Silver, R. C. (2018). Aftermath of terror: A nationwide longitudinal study of posttraumatic stress and worry across the decade following the September 11, 2001 terrorist attacks. *Journal of Traumatic Stress*, 31(1), 146–156. doi:10.1002/jts.22262
- Hall, B. J., Murray, S. M., Galea, S., Canetti, D., & Hobfoll, S. E. (2014). Loss of social resources predicts incident posttraumatic stress disorder during ongoing political violence within the Palestinian Authority. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50(4), 561–568. doi:10.1007/s00127-014-0984-z
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513. doi:10.1037/0003-066x.44.3.513
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied psychology*, 50(3), 337-421. doi:10.1111/1464-0597.00062
- Hobfoll, S. E., Canetti-Nisim, D., & Johnson, R. J. (2006). Exposure to terrorism, stress-related mental health symptoms, and defensive coping among Jews and Arabs in Israel. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(2), 207–218. doi:10.1037/0022-006x.74.2.207
- Hobfoll, S. E., & Lilly, R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology*, 21, 128-148. doi: 10.1002/1520-6629(199304)21:2<128::AID-JCOP2290210206>3.0.CO;2-5
- Hobfoll, S. E., Palmieri, P. A., Johnson, R. J., Canetti-Nisim, D., Hall, B. J., & Galea, S. (2009). Trajectories of resilience, resistance, and distress during ongoing terrorism: The case of Jews and Arabs in Israel. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77(1), 138–148. doi:10.1037/a0014360
- Hobfoll, S. E., Stevens, N. R., & Zalta, A. K. (2015). Expanding the science of resilience: Conserving resources in the aid of adaptation. *Psychological Inquiry*, 26(2), 174-180. doi:10.1080/1047840x.2015.1002377
- Kagitcibasi, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 36(4), 403-422. doi: 10.1177/0022022105275959
- Lewensohn, O., Westreich, S., Celestin, L. P., Verleye, G., Verté, D., Ponjaert-Kristoffersen, I. (2009). Coping styles as moderating the relationships between terrorist attacks and well-being outcomes. *Journal of Adolescence*, 32(3), 585-599. https://doi.org/10.1016/j
- Monfort, E., & Afzali, M. H. (2017). Traumatic stress symptoms after the November 13th 2015 terrorist attacks among young adults: The relation to media and emotion regulation. *Comprehensive Psychiatry*, 75, 68–74. doi:10.1016/j.comppsy.2017.02.015

- Ozgun, S. (2010). *The predictors of the traumatic effect of extramarital infidelity on married women: coping strategies, resources, and forgiveness*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- García-Vera, M., Sanz, J., & Gutiérrez, S. (2016). A systematic review of the literature on posttraumatic stress disorder in victims of terrorist attacks. *Psychological reports, 119*(1), 328-359. doi: [10.1177/0033294116658243](https://doi.org/10.1177/0033294116658243)
- Poulin, M. J., Silver, R. C., Gil-Rivas, V., Holman, E. A., & McIntosh, D. N. (2009). Finding social benefits after a collective trauma: Perceiving societal changes and well-being following 9/11. *Journal of Traumatic Stress, 22*(2), 81–90. doi:10.1002/jts.20391
- Rimé, B., Páez, D., Basabe, N., & Martínez, F. (2009). Social sharing of emotion, post-traumatic growth, and emotional climate: Follow-up of Spanish citizen's response to the collective trauma of March 11th terrorist attacks in Madrid. *European Journal of Social Psychology, 40*(6), 1029–1045. doi:10.1002/ejsp.700
- Somer, E., Ruvio, A., Soref, E., & Sever, I. (2005). Terrorism, distress and coping: High versus low impact regions and direct versus indirect civilian exposure. *Anxiety, Stress & Coping, 18*(3), 165–182. doi:10.1080/10615800500205918
- Stein, N. R., Schorr, Y., Krantz, L., Dickstein, B. D., Solomon, Z., Horesh, D., & Litz, B. T. (2013). The differential impact of terrorism on two Israeli communities. *American Journal of Orthopsychiatry, 83*(4), 528–535. doi:10.1111/ajop.12044